

Bir Bilim Ahlâkının İmkânı: Kuantum Teorisinden Ahlak Fenomenine*

Doç. Dr. Süleyman DÖNMEZ**

Atf / ©- Dönmez, S. (2010). Bir Bilim Ahlâkının İmkânı: Kuantum Teorisinden Ahlak Fenomenine, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2), 1-15.

Özet- *Pozitivist bilim mantığı deterministik bir yapıya dayanır. Deterministik yapılar ise, iradeyi dışlamaktadır. İrade yoksa ahlaktan da söz edilemez. Bu nedenle pozitivist bilime dayalı bir ahlak kurulamaz. Bu oluşmuş bilimin bir sonucudur. Ancak bilim, oluşmakta olan bir süreçtir. Oluşmuş olan sınırlayıcı olmamalıdır.*

20. yüzyıl kuantum çağıdır. Kuantum çağında oluşan bilim, deterministik bakışın yetersiz olduğunu söylüyor. Hakikat yolcusunu kestirilemeyen bir gerçeklikle yüzleştiriyor. Bu ise, oluşmuş pozitivist bilime dayandırılmayan ahlaki, farklı bir perspektiften oluşan bilimle temellendirebilme imkânı sunuyor.

Anahtar sözcükler- Ahlak, bilim, kuantum

20. yüzyıl biri atom fiziği diğeri ise moleküler biyoloji olmak üzere iki bilimsel alanda büyük ilerlemelerin kaydedildiği bir dönem olarak tarihte yerini aldı. Elbette bu tarihsel durum, yeni yüzyılda bilimsel arayışın daha çok ne yöne kayacağı hakkında da bir fikir veriyor: Makro dünya ile mikro dünya arasındaki ilişkinin mahiyeti.¹ Burada makro dünya kavramını

* Bu makale, 7-8 Mayıs 2010 tarihinde Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri öncülüğünde tertiplenen “Modern Çağda Ahlak” konulu bilgi şöleninde sunduğumuz “Kuantum Teorisi ve Ahlak Fenomeni: Bir Bilim Ahlâkının İmkânı” başlıklı tebliğden genişletilerek hazırlanmıştır.

** Çukurova Üni. İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: suelocan@cu.edu.tr

¹ 21. Yüzyıla Cern’de yapılan ‘büyük patlama’ deneyiyle ilgili tartışmalarla girilmesi, buna açık bir delil olarak gösterilebilir. Cern, atom altı ya da parçacık fiziği deneylerinin yapıldığı İsviçre ve Fransa sınırındaki Cenevre’de bulunan büyük bir laboratuardır. Bkz. www.cern.ch (18.04.2011)

atom üstü evren, mikro dünya kavramını ise atom altı evren için kullanıyorum. Gerçekten de bugün bu iki boyutun irtibatına odaklanan pek çok bilim insanının kafası ciddi anlamda karışıktır. Zira mikro dünyanın benimsediğimiz ve alıştığımız mantık ve açıklamalar doğrultusunda makro dünyaya bağlanamaması hem şaşkınlık yaratmakta, hem de sıra dışı düşünce biçimlerine kapı aralamaktadır. Bizim çalışmamız da, öngörümüz ardınca, ama moleküler biyolojiyi şimdilik bir kenara bırakarak, aralanan bu yeni kapının arkasına mikro dünyadan makro dünyaya açılan bir pencereden göz atmayı hedeflemektedir. Ancak, hemen vurgulayalım; tartışmak istediğimiz nokta, 'kuantum devrimi' olarak zihinlerimizde yer bulan atom altı dünyanın klasik mantığa ve Newton mekaniğine uyarlanamamasıyla karşılaşılan yeni durumun ne olup olmadığı değildir. Zira bu noktanın bilim camiasınca farklı duruş ve kaygıları barındıran ucu açık bir tartışmaya gebe olduğunu biliyoruz. Fakat kuantum devrimiyle puslanan ufukumuzda saçaklanan yeni mantığın² felsefe tarihinde yeni açılımlar bekleyen bir dizi soruna, özellikle de güncel bir zemine her dem sahip olan ahlak-bilim ilişkisinin neliğine, yeni çözüm yolları sunabileceğini göz ardı edemiyoruz. Aslında edilmemesi gerektiğini düşünüyoruz. Esasen bizi cezbeden de, elbette kuantum devriminde kabul gören ilmî çerçeveye referansla, bu puslu ve çatalı ufuktur.

Malum olduğu üzere, 19. yüzyılda zirveyi gören pozitivist bilim mantığı, Newtoncu mekanikten mülhem belirlenimci (deterministik) bir yapıyı öngörüyordu. Belirlenimci yaklaşımın Einstein'ın izafiyet nazariyesiyle de ciddi bir yara almadığını söylemek mümkündür. Çünkü Einstein'ın göreceli fiziğinde de olay ve olgular, herkese farklı gözükse de evrendeki doğa yasaları herkes için aynıdır.³ Yani yasalar sabittir, izafilik ise zâhirdedir. Burada zahir kavramını, görüngü (fenomen) anlamında kullanıyoruz. Gerçekten de makro âlemde özellikle sebep-sonuç dinamiğinde geçerliliğini koruyan belirlenimci yapı, gerek fennî gerekse manevî bilimler olsun, hemen hemen bütün bilim dallarında, dahası bir bilim olup olmadığı çokça tartışılan teoloji, kelam gibi alanlarda bile, kabul gören bir düşüncedir. Hassaten de tecrübeyi ve belirlenen şartlar altında deneylenebilen olgular dışındaki dünyayı nazar-ı îtibâra almayan pozitivist bilimlerde belirlenimci temellendirme başköşeye oturur.

² Alev Alatlı, "ya-ya da" tarzı belirlemelerin geçerli olduğu Aristoteles mantığından farklı bir "hem-hem de" şeklinde karşımıza çıkan Nasreddin Hoca mantığının geçerli olduğu mikro dünyadaki işleyişe "saçaklı mantık" demektedir. Bkz. Alatlı, Alev, *Akılın Yolu da Bir Değildir*, Destek Yayınları, İstanbul 2009, s. 17-19.

³ Bkz. Einstein, Albert, *İzafiyet Teorisi*, Çeviren: Gülşen Aktaş, Say Yayınları, İstanbul 2001, s. 13-53.

Tabii ki bu tavrın, mikro dünyanın sunduğu bir dizi belirlenemezci veriye rağmen, pek çok çevrelerce hâlâ korunduğu da göz ardı edilmemelidir. Belki de, belirleyerek algılamaya alışan zihinlerimizin aniden belirlenemeyen bir gerçeklikle yüz yüze gelmesiyle yaşadığımız şaşkınlıktan 'bilindik olan' daha güvenilir görünmektedir. Ama durum ne olursa olsun, makro âlemdaki kurgumuza mutabık olmasını beklediğimiz mikro düzen, düzensizlik içinde aranan bir düzen olarak yeni yaklaşımlara muhtaç olduğumuzu gözler önüne sermektedir.

Nedir durum ve nerede düğümlenmektedir sorun?

Fizikten meta-fiziğe yol alırken, makro fizik dünyamızı anlamada başarılı bir grafik çizen Newton yasaları, fiziğin ötesine, mâvera-u fiziğe taşarak metafizik âlemden de etkin olmuştur ve olmaktadır. Özellikle de iki temel nokta, dün olduğu gibi bugün de yön vericidir: Bütüncül evren modeli ve belirlenimci bakış. Aristoteles fiziği çerçevesinde oluşturulan ay üstü ve ay altı âlemden yasaların ayrı değil, ortak olduğu anlayışı, Kopernik devrimi ardından güç kazanmış, Newton'un birleştirici bakışıyla da evren, iki ayrı dünya olarak algılanmaktan kurtulmuştur. Çünkü Newton'un gözlemi, deneyi ve matematiği birleştiren yöntemi, makro dünyada oldukça tutarlı sonuçlar vermekteydi. Newtoncu yasaların evreni tarifte başarısına hayran kalan Laplace ise, Newton'un örtülü olarak dile getirdiği diğer bilindik yaklaşımın altını çizer ve işlerlik açısından bilim çevrelerine çok da yabancı olmayan 'bilimsel gerekçilik' (ilmî determinizm) kavramını kullanır.⁴

Bütünleştirici bakış, neredeyse bütün bilimsel algılayışlarca baş tâci edilirken, gerekirci (determinist) yapı gerektirdiği düşünülen durumun, bilinci önceleyen bireysel ya da toplumsal bir yapıya değil de fiziksel bir olgusalığa vurgu yapması, özgürlüğü temel alan modellerde, mesela etikte, bir takım sıkıntılar doğurması kaçınılmazdır. Aslında bu konuda herkes aynı kanaatte değildir. Zira etikte gerekirci ya da belirlenimci yapının, büyük kusurlar doğurmayacağına inanan bir gürûh da vardır.⁵ Etik, böyle bir kanaati paylaşanlara göre, bilimsel bir hüviyete sahip olmalı; dolayısıyla bilimin yasalarına uygun olarak yeniden

⁴ Krş. Taslaman, Caner, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2008, s. 34-38.

⁵ Pozitivizmin büyüüne kapılan pek çok düşünce insanı için bu belirleme geçerlidir. Böylesi bir sempati, darvinist, mekanist, bilimci ahlak temellendirmelerine sevk etmiştir.

temellendirilmelidir.⁶ Arzulanan, hem bilim olgusuna ve kavramına bağlanarak hem de tek tek bilimlere dayanarak açıklanan bir etik kurmak ve ahlak denen olguyu oluşmuş bilimin ölçülerine sadık kalarak çözümlenektir. Burada dayanak alınan bilim ve bilimsel disiplinler de, açılımını ilerde ele alacağımız oluşmuş bilimin pozitivist kanadıdır. Söz konusu olan kesinlikle kutsal bir metni referans alan teolojik ya da dinî ahlak değildir. Doğalcı görünen bir duruş öncelenmektedir. Ama bu tavırdaki ciddi bir sorun vardır. O da ahlak denen olgunun bütünüyle bilimsel mantığın verileriyle izah edilememesidir. Zira gerekirci bakışın kurguladığı belirlenimci çizgi, iradî seçimi anlamsızlaştırmakta; nihayetinde ise, ahlakî seçimi materyalist bir kaderciliğe sürüklemektedir.⁷ Çünkü her şey bilindik sayılan yasalar dâhilinde işlemektedir. Evrene dışsal bir müdahalenin imkânı da söz konusu değildir. Bundan çıkan sonuç ise, geçmiş ve geleceğe dair her şeyin bilinebileceği düşüncesidir. Burada materyalist kadercilik, gerekirciliğe yakın bir kavramsal içerikle kullanılmaktadır.⁸

Kaderciler yapı, doğal olarak, özgürlüğü devre dışı bıraktığı için, ahlakî davranışın olmazsa olmazı olan iradî seçim, önceden belirlenen uygulamadan başka bir anlam içermemektedir. Dolayısıyla yapıp edilenlerden, ne kadar sorumlu olduğumuz sorunu karşımıza çıkmaktadır. Öyle ya, davranışlarımız, bilinçli bir tercihe dayalı değil de önceden yazılan bir senaryonun oynanması ise, oynamak zorunda kaldığımız bu oyundaki rolümüzün doğruluğunun ve yanlışlığının ölçüsü ne? Niçin bazı davranışlarımız övülürken bazıları yeriliyor? Yoksa ortada yanlış bir uygulama ya da kargaşa mı var?

⁶ Bkz. Dönmez, Süleyman, "Bir Bilimsel Ahlak Kurmanın İmkânsızlığı: Albert Bayet ve Âkil Muhtar Özden Örneği" *II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı*, 18-20 Ekim 2006, ODTÜ Felsefe Bölümü Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun Katkılarıyla, Ankara 2007, s. 306-312.

⁷ Krş. Tastaman, Caner, *Modern Bilim Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2008, s. 70.

⁸ Esasen kadercilikle, belirlenimcilik/gerekircilik (determinizm) özdeş kavramlar değildir. Ancak işin içine aşkın bir belirleme figürü sokulunca kesiştikleri noktalar vardır. Kadercilik; olan her bir şeyin olmak zorunda olduğunu söyler. Gerekircilik ise, her bir şeyin başka bir şekilde olmasını imkânsız kılabilecek bir tarzda olmak zorunda olduğunu iddia eder. Gerekirci görüşe göre, kafanızı kaşındığınızda önceki zamandaki evren verili durumdayken kafanız yerine göbeğinizi kaşıyamazsınız. Kafanızı da kaşımanız gereken zamandan bir an önce ya da sonra kaşıyamazsınız. Bu nedenle gerekircilik, her şeyin daha önceki olaylarla belirlendiğini; dolayısıyla geçmişin geleceği değiştirdiğine inanır. Ama kadercilik, geçmişte olan olmuşsa, şimdi olan da öyle olmaya yazgılıdır. Yani geleceği değiştirmenin bir yolu yoktur. Bu iki bakışın kesiştikleri nokta, İlahî bir belirleme noktasıdır. İlk sebep olarak evrensel bir kaderin çizildiği an, gerekirci bir algıyıdır.

Görünen o ki, her ne kadar, bir takım toplumsal ya da karakterim gereği başka türlü yapmama fırsat vermeyen bir davranışlar kümesine sahip olsam da, başka türlü davranma imkânına her hâlükarda sahibim. Bu yapıda dışsal ve içsel bir imkânlıklar dünyasında alışkanlıkla olağanlaşan bir yapıp etme vardır. Kaderci yapıda ise, tamamen dışında olduğum ve dışımda olan bir belirlenilmişliğe kerhen eklemem çıkar. İş, beni aşmaktadır. Ama durum, hiç de kaderci söylemin dayattığı gibi değildir. Belirlenmiş bir çevreden ve yaşam koşullarından âzâde olamasak da belirlenen dünya, çoğu kez belirlenemeyen bir karaktere sahiptir. Burada özgür seçimlerle belirlenen sınırdaki belirsizlik belirlenmektedir. O zaman makro âlemdeki Newtoncu yasalar, fizik evreni anlamada başarı sunsa da, ahlakîliği temellendirmede yetersiz kalmaktadır. Öyleyse ne yapılabilir? Makro dünyada yakalanılan bütünlük, yeniden parçalanmalı ahlakîliğin dayanakları, doğaya karşı ya da doğanın içinde parantez içi özel bir hâl olarak mı yorumlanmalıdır?

Bilim merkezli bir dizi temellendirme girişimi akîm kalınca, yapılacak en uygun seçimin yolların ayrılması düşüncesini körüklediği görülür. Zaten din ile bilim arasına nice zamandır kalın bir duvar örmüş olan modern bilim algısı, bu ayrı yollarda yürütülmeye çalışılan ahlak-bilim ilişkisini çok da yadırgamamaktır. Ama Newton fiziğinin bütüncül yapısı, aykırılık yaratmaları; bilhassa sosyal olguları dışlayarak korunurken, mikro âlemden gelen yeni veriler, büyük karmaşaya sebebiyet verir. Tabi ki birtakım fiziksel olayları, görmemezlikten gelerek bütünlük korunamazdı. Ama durum açıktı: Atom altı ile atom üstü dünya Newtoncu yasalarla birleştirilemiyordu. Newton'un yasalarında mı bir kusur vardı, yoksa iki aykırı dünyayla mı karşılaşılmıştı?

Gözden kaçmaması gereken husus, yukarıda da ifade edildiği gibi; Newton'dan önce, hatta Newton'dan sonra epeyce bir süre ay altı kurallarının ay üstünde de geçerli olduğu dünya merkezli yaklaşımın Kopernik'in güneş sistemi önerisiyle terk edildiğidir. Zira Newton'un makro âlemi anlatan yasalarının matematiğin ve gözlemin desteğiyle daha tutarlı sonuçlar vermişti. Einstein'ın katkılarıyla da bu bakıştaki bazı yanlışlar düzeltilerek eksiklikleri giderilmişti.⁹ Bu algılayış, bugün de pek çok makro düzlemdeki olup bitene ve

⁹ Einstein'ın yaptığı en önemli düzeltme, Newton'un mutlak olarak gördüğü uzay ve zamanın mutlak değil izafi olduğudur. Einstein, kütle-çekim kanunundaki ($E=mc^2$) Newtoncu hatayı [*Her bir noktasal kütle diğer noktasal kütleyle, ikisini birleştiren bir çizgi doğrultusundaki bir kuvvet ile çeker. Bu kuvvet bu iki kütlelerin çarpımıyla doğru orantılı, aralarındaki mesafenin karesi ile ters orantılıdır.*] büyük cisimlerin uzayı bükmesiyle oluşan ivmeli hareketle kütle çekimini bütünleştirerek makro boyutta sadece ışık hızını sâbite olarak alıp sonlu ve görelî bir evren modeliyle düzeltmiştir.

yapıp etmelerimize başarılı bir tarzda cevap vermektedir. Ancak keşfedilen yeni dünya, mikro âlem, belirlenemeyen bir ufku, belki de gözlemciden bağımsız bir gerçeklik kavramının anlamsız olduğu bir boyutu önümüze sermektedir. Bu, Newton'un Einstein'la geliştirilen yasaların geçersizliğinden daha ziyade, geçmiş yüzyıllarda belirlenemezliğe tutunan parantez içindeki durumların daha bütüncül bir perspektiften, parantezleri kaldırmak suretiyle sistemi, yeniden bütünleştirmemiz gerektiğini fısıldamaktadır. Esasen gerek bizden ayrı olduğunu düşündüğümüz fizik evrenimizin gerekse aktif katılımlarla belirlediğimiz ahlak dünyamızın bir takım belirsiz ya da muğlak olgularla içiçe olduğu, artık inkârı kâbil görünmemektedir. Her an karar almak ve ona göre davranmak yahut karşılık vermek, bir duruş sergilemek durumundayız. Öyle ki, yaşamının, belirlenen kaderi oynamanın çok dışında belirsiz şeylerle yüz yüze gelmek olduğunu söylemek çok da uçuk bir görüş değil. Artık dünyanın tanımlanmış değişkenler arasındaki güçlü bir ilişim (korelasyon) biçiminde ifade edilen kesin, aşkın ve karşı çıkılmaz bir hakikati keşfetmek üzere deneycinin çeşitli olguları keyfine göre soyutladığı, arıttığı ve denetlediği bir laboratuvar olmadığı açıktır.¹⁰ Ama mevcut bilim kurgumuza yaslanan zihinlerimizi allak bullak eden o yaman çelişki neden?

Öyle görünüyor ki, artık günlük yaşantımızda bizi yönlendiren bilinç akımımıza kendini dayatan varlıkların ve değerlerin modern bilimsel yaklaşımın kabul ettiği anlamda "bilimsel" nitelikte olduğunu söylemek oldukça zor. Lakin bunlarla hareket etmek ve yaşamak durumunda olduğumuz da bir gerçeklik. Artık durum şu: Sadece çok özel konumlarda, açık seçik bir şekilde tanımlanmış kesin değişkenlerle yüz yüze gelebilmekteyiz. Oluşmuş bilimin aksine oluşan bilimsel çehre, ahlakiliğin ayırıcı vasfı 'olması gerekene' yönelmiş görünüyor. Bu siluet, bilim denen olgunun, özellikle 20. yüzyılda zihinlerimizi meşgul etmeye başlayan ve öyle geliyor ki, yaşadığımız yüzyılda da en çok tartışılacak olan kuantum nazariyesinin gölgesinde karşılaşmak durumunda kaldığımız puslu mantığın dürtmeleriyle en azından ikiyüzlü bir karşıtlığı içerdiği inkâr edilemez. Nedir bu ikiyüzlülük?

Sınırlandırılan bakış açıları muvacehesinde geçmişin deşifresinden başka bir hamle olmayan bilim, geçmişte geçmişini anlamaya çalışırken¹¹ oluşturduğu bir yüze sahiptir. Biz

¹⁰ Moles, Abraham, *Belirsizin Bilimleri: İnsan Bilimleri İçin Yeni Bir Epistemoloji*, Çeviren: Nuri Bilgin, YKY: cogito, 3. Baskı, İstanbul 2004, s. 17.

¹¹ Geçmişte geçmişini anlamak: Bizim bilgilerimiz sürekli geçmişin bilgisi aslında. Çünkü izafi bir evrende yaşıyoruz. Işık ve ses dalgalarıyla bize ulaşan bilgiler, hep geçmişini haber veriyor. Güneşe bakıyorum. Benim anım, güneşin yaklaşık sekiz dakika önceki hâli. Çünkü güneşin ışığı bana gelene kadar bizim hesabımızca sekiz dakika geçiyor.

bilimin yerleşmiş ve tesis edilmiş bu yüzüne şimdilik Moles'i¹² takip ederek "oluşmuş bilim" demektedir. Bu yüz, kültürel devinin ve gelişmenin her anında bilimsel yapıp etmelerin yekûnundan oluşan ve sürekli artan bilgilerle açılan bir bütünlük olarak belirmektedir. O, sınırları çizilen geleneksel mantık kurallarına tavizsiz bağlı, deneylenebilen, olgusal bir külte tekabül etmektedir. Bilimin bir de oluşmakta olan diğer yüzü var; sürekli devinim hâlinde, renk ve yön değiştirmekten gocunmayan yüzü. O, "oluşmakta olan bilimdir. 'Oluşmakta olan bilim', 'oluşmuş olan bilim' ile daima karşıtlık halindedir. Onda asıl olan, oluşmuş yüzdeki gibi belirlenmişlik değil, bir mümkünler ya da olasılıklar alanıdır.¹³ Bilimdeki kudret, kesin olmayan, belirsiz yüzde akseder.

Bugün oluşmuş bilim, makro boyutta belirleyemediği bir takım olay ve olgulara yönelen tavırlara pek de dostane görünmemektedir. Ama belirsizin bilimi vardır elbet. Baskın olan belirgin paradigma, belirsizde beliren bu yüzü kendine uydurarak kontrol edebildiği ölçüde yönetmek istemektedir. Uyumsuzluk yaratanları da çemberinin dışına itmekten çekinmemektedir. Din, teoloji, astroloji ve ahlak bu çember dışına itilenlerde başta gelenlerdir.

Oluşmuş bilim, kendinden emindir. Makro boyutta pek çok başarıya imza attığı yönteminin; sistemleştiren matematik hesaplarının ve gözlemlerinin mikro dünyayı da içine alacağından kuşku yoktur. Ama doğru gitmeyen bir şeyler var: öyle ki, mikro boyutta kestirilemeyen hâller birer muamma olarak tezahür etmektedir; yeni dünya inanılanın ve beklenenin her durumda vukû bulmadığını söylemektedir.

Kaçışı olmayan yeni bir dünya; artık oluşmuş bilim, (şimdilik) belirlenemeyen bir dünyada oluşan yüzüyle karşılaşmak, tanışmak ve bilişmek durumundadır. Zor da olsa kabullenmek; oluşan yüz, oluşmuş yüzde bazı şeylerin yeniden düşünülmesinin gerekliliğini haykırmaktadır. Nedir söyledikleri? Biz bu karşıt duruşları, ahlak-bilim ilişkisini önceleyerek oluşmuş bilimden oluşan bilime dönüşen bir süreçte bütünleyen bir çehreyle değerlendireceğiz.

¹² Krş. Moles, *age.* s. 35.

¹³ Moles, *age.* s. 36.

Ahlak-Bilim İkiliğinde Oluşmuş Bilimden Oluşan Bilime

Bütüncül yaklaşım, bilimselliğin her daim arzusu olmuştur. İlkçağlardan bugünlere dek de hep canlı kalmıştır bu arzu. Değişen dünyanın arkasında değişmediği düşünülen ve her türlü değişimin değişmez ilkesi olan bir arkhé.¹⁴ Her şeyin altına yerleştirilebildiği kesin bir cevap.¹⁵ Böyle bir ilke ya da cevap var mı yok mu? Olmadığı kanaatine ulaşanlar da çok elbet. Lakin büyük çoğunluğun hâlâ o cevabın peşi sıra sürüklendiği âşikâr. Çokluğun ardındaki birliğin örtüsünün bir türlü yırtılmaması, bilimin tamamlanmış bir olgu olmaktan çok öte, sürekli tamamlanan bir süreç olduğunu gösterir. Bu süreç, bilim yolcusunu doğru düşünmeye ve benden âzâde 'var' olabilen hakikati keşfe, yeniden başlaması yönünde zahmetli bir çabayla yüz yüze getirir. Bitevi bir yürüyüştür o. Artık sonu gelen, tıkanan bilim, oluşan değil; oluşmuş olan bilimdir. Yön verici olarak oluşmuş bilimin önüne geçmeye başlayan oluşan bilimin bakışı, oluşmuş bilimin dışarıya iteklediklerini tersyüz etmeye aday olduğunu iddia edebiliriz. Bu, şöyle bir yön değiştirmeyi öngörmekte: Bilim dışı görülen, böylesi bir akışta yeniden bilimsel bir temele sahip olabilir.

Pozitivist anlayışla müstahkemleşen oluşmuş bilim, bir kalıba sokmakta zorlandığı ahlak olgusunu bilimselleştiremeyince bilim dışı olduğuna karar vermişti. Zira ahlak, toplumdaki topluma değişen *ne olduğu* henüz yetkin bir tarzda çözümlenememiş bir ucubeydi. Aslında oluşmuş bilim, tespitinde pek de haksız sayılmazdı. Çünkü ahlak, evrensel bir gerçeklik olarak kabul edilse de, ahlak filozofları arasında neliği hakkında bir uzlaşma gerçekten yoktu. Ahlakın ne olduğu bhusus, çok kere karşıt duruş sergileyen, bir dizi görüş ileri sürülmüştü. Dahası hâlâ benzeri fikirlere sahip olan ve onları savunanlar vardı. Ama durum neden böyleydi? Geçmişin böylesine çetrefil olmasının altında gizlenen neden, aslında tarih boyunca karşılaşılan ve insanlığa önerilmiş bulunan yaşam tarzlarının büyük bir çeşitlilik göstermesidir. Bu çeşni, doğal olarak, oluşan bilim için olağan olsa da, oluşmuş bilime aykırıdır. Onun nazarındaki ahlâk, çatışık ve özel biçim ayrımlarıyla beliren ve belirlenmesi gereken bir olgudur.

Ahlâk olgusunun zihinlerde bıraktığı farklı yansımalar, özellikle oluşmuş bilimle dirsek temasını kaybetmeyen felsefelerde onun temellendirilmesini zora sokar. Çünkü ahlâk,

¹⁴ Bkz. Dömez, Süleyman, *Akıl Birlikten Çokluğa Yolculuğu: 13. yüzyıl Latin İbn Rüşdcülüğü Bağlamında Akıl ya da Akılların Birliği Problemi*, Birleşik Yayınları, Ankara 2009, s. 42.

¹⁵ Bkz. Horgan, John, *Bilimin Sonu: Bilim Çağının Alacak Karanlığında Bilimin Sınırlarıyla Yüzleşmek*, Çeviren: Ahmet Ergenç, Gelenek Yayınları, İstanbul 2003, s. 17.

oluşmuş bilimin ısrarla tutunduğu sadece nesnel doğruluğa bağlı kalan yargıları içermez. Bundan dolayı da ahlâkî doğruluğun belirlenmesinde nesnel doğruluğun tespitinden büyük oranda farklı bir bakış açısı işin içine girer. Ahlâkî yargılar da böylesi bir bakış açısı altında oluşturulur. Bu, oluşan bilimin yadırgadığı değil, bizzat benimsediği bir yol olmasına rağmen, oluşmuş bilimi rahatsız eder.

Ahlâkî yargıların oluşmuş bilimin öngördüğü nesnel yargılardan ayrılmasının temel nedeni, nesnel yargılarda sadece eylemlerdeki niyetlerin belirlenenlere uygun olup olmadığı göz önüne alınırken, ahlâkî yargılarda daha çok eylemlerin ötekilerle olan ilişkisinin tercihî bir yapıya dayanmasıdır. Bir eylem sadece o eylemi gerçekleştirenin menfaatine, fakat ötekilerin zararına ise, onu ahlâkî görmek, bu olasılıkçı yapıda neredeyse mümkün değildir. Zira ahlâkî eylem ve yargılarda, özel ilgi ve çıkarlara karşıt bile olsa, ötekilere faydalı olana yönelmek gerektiğine dair genel bir inanış söz konusudur. Ama bu inanç belki de her dönemde zengin bir çeşitlilik ve belirlenemezlik gösterir. Belirsiz yollarda yürümeyi sevmeyen filozofları, *gerçek anlamda bir ahlâkın olup olmadığını* eğer varsa, *ahlâk kuramının bir yarar sağlayıp sağlamadığını* araştırmaya yönelten itici güç de bu dışsal ve oynak olgudur. Bu çerçevede yapılan çalışmalar, durumu daha da karmaşıklaştırmaktadır. Çünkü sunulan çözüm önerileri, tatminkâr bir cevap sunmaktan daha çok, *ahlâkın ne olduğunun* tam olarak bilinmeyeceği görüşünü kuvvetlendirmiştir. Doğal olarak zihinlerde berraklık yerine karmaşayı hâkim kılan bu durum, felsefe tarihinde yekûn tutan bir dizi araştırmayı ve tartışmayı içerir.¹⁶

Günümüzde sarsıntılar geçirmeye başlasa da, esasen Yeniçağ felsefesinin başladığı 17. yüzyıldan itibaren mütemadiyen ilerleyen oluşmuş bilim, özellikle 19 yüzyıldan beri, göreceli dalgalanmalar olmakla birlikte tek güvenilir hükmedici olarak kabul görmektedir. Oluşmuş bilime duyulan bu aşırı güvenin ve sarsılmaz inancın oluşmuş bilimin fodalı oğlu pozitivist felsefenin büyümesine kapılan bazı zihinleri, ahlak kavramına 'bilimsel' olarak ifade edilen bir temel bulma gayretine sevk etmiştir. Bilim, felsefe ve kültür tarihimizde bu tür algılayış ve temellendirme çabalarının ortaya koyduğu ahlak anlayışları, bazen 'bilimsel ahlak' (ilmî ahlak) bazen de 'bilim ahlakı' olarak kavramsallaştırılmıştır. Burada bir kavram ve konu kargaşası göze çarpar; zira bu iki kavram, felsefe ve bilim tarihinde aynı realiteye karşılık gelmez. Bu nedenle burada kısaca kavramsal bir belirlemede bulunmak ufuk açıcıdır.

Oluşmuş bilim mantığı ve kavramları çerçevesinde ifade edersek; 'bilimsel ahlak' kavramının, ya bizzat bilim olgusundan hareketle, ya da bazı pozitif bilimlere dayalı olarak

¹⁶ Bkz. Cevizci, Ahmet, *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002, s.4, 5.

temellendirilmek istenen ahlak anlayışları için kullanılması daha tutarlıdır. Bilim ahlakı ise, felsefi bağlamda bir ahlak inşâsından daha ziyade bilim üretirken bilim adamının riayet etmesi beklenen ilkeleri karşılayan bir kavram olmalıdır. Bir bakıma bu, bilim hayatında öteden beri varola gelen, fakat bazı bilim araştırmacıları tarafından da zaman zaman ihlâl edilen; yani bilim üretirken karşılaşılan ahlâk dışı tavır ve davranışları içine alan ahlâk boyutunu karşılar. Bu bağlamda 'bilim ahlakı' kavramı, ortak bir şuur çerçevesinde bir ahlâkî davranış seçimi olarak bilim hayatının ahlâkîliği hakkında ne bilmeliyiz, neye göre davranmalıyız?' sorularından hareketle tartışılmalı ve makul yanıtlar verilmelidir. Elbette bu tartışmanın çerçevesinin çizilmesinde ahlâk kavramının temellendirilmesi probleminin çözümüne yönelik getirilen önerilerin masaya yatırılması önem arz eder.

Bilim-ahlâk ilişkisi bağlamında bilimsel ahlâkla bilim ahlâkının, tıpkı oluşmuş bilimle oluşan bilimin arasındaki bağ gibi, sürekli etkileşim içinde olması kaçınılmazdır. Bu nedenle kavramların doğru algılanması ve yerinde kullanılması, söz konusu râbitanın sağlıklı yürümesi için zorunludur Diğer yandan 'bilim ahlâkı' kavramını pozitivist bilimlere dayanarak ya da bizzat bilim olgusundan hareketle temellendirmek isteyen girişimler, ahlâk olgusunun mâhiyeti konusunda zihinsel karmaşayı gidermede de bir çözüm üretememektedir. Ancak son elli yıldır gündemimizi sıkça meşgul eden atom altı dünyada (kuantum fiziği) karşımıza çıkan yeni mantık (saçaklı ya da puslu mantık), ahlak olgusunu temellendirmede bilimin yeniden etkin olabileceğini söylüyor. Elbette bu temellendirme geçmiş yüzyıllarda yapılmaya çalışılan pozitivist algılayışa dayalı önerilerden oldukça farklı bir bilimselliği öngörmektedir. Bu, oluşmuş bilimin sınır durumlarında etkin olan oluşan bilimin tutunduğu belirlenemezci bilimselliklerdir.

Olasılıklar ya da Belirsizlikler Düzleminde Ahlak Bilimi

Einstein'ın dehası, önümüze gerçekliğin izafî bir resmini çizer. Einstein sonrası kuantum dünyası ise, bizi mikro âlemde alıştığımız makro mantığa ve tecrübelerimize aykırı bir yapıyla yüzleştirir. Algı sınırlarımızı zorlayarak ezberleri bozan ve oluşmuş bilime meydan okuyan yeni dünya, her şeyin saat gibi, tıkrır tıkrır işlediği, rastlantılara yer olmayan bilindik bakışımızı altüst etti. Artık çok boyutlu, ihtimallerin belirlediği bir belirsizlik belirlemek istediğimiz dünya. Kuantum mekaniğinin bir yorumuna¹⁷ tekabül eden bu olasılıklar ve

¹⁷ Kopenhag Yorumu: Kuantum mekaniğinin değişik yorumları: Olasılıklar ve belirsizlikler: Schrödinger denkleminin belli bir kuantum sistemi için çözümüne o sistemin 'dalga fonksiyonu' denir. Kuantum mekaniğinde, dalga fonksiyonu y'nin karesi ile betimlenen olasılıklar, gözlemcinin ya

belirsizlikler evreni, gözlemcinin ya da teori yapıcının yetersiz bilgisinden yahut edevatsal kusurlardan doğmaz. Bizzat doğada veya gözlemlenen olguda, kesinlik değil, ihtimalî belirsizlikler söz konusudur. Burada gözlemcinin dışında varolan bir belirsiz alan söz konusudur. Sonuç kestirilememekte, sadece tahmin edilmektedir. Tahminlerin de oluşturulan ufku dışına uzanmayacağı bize dönük olan yöndür. Tıpkı görelî bir kurguda belirli kılınan; ama farklı davranış biçimlerini ihtimal olarak içeren ahlakîliğin bilimsel yorumu olan bu mikro dünyada karşımıza çıkan belirsiz ya da olasılıkçı durum, gözlemciden ayrı olarak anlamlandırılmaz.¹⁸ Gözlenen ve gözleyen bir bütündür. Ahlakîlik de ilk etapta dışımızda görülen; ama bizi kuşatan belirsizliklerin içselleştirilerek belirlenmesidir. Bu belirleme, ahlakî eylemi gerçekleştirenden bağımsız değildir.

Kuantum dünyasının belirlenemez boyutunda kaydedilen belirleme girişimleri, geri çevrilemez bir süreci işletmektedir. Yapılan her belirleme girişimi, ki bu fizik bağlamda bir ölçüm olarak gerçekleşir, sistemi geri dönülemez tarzda değiştirmektedir. Bu da ahlakî bir nitelik olan ölçülülüğün; yapıp etmedeki ölçüp biçimin benzer bir yapıda kurgulandığına işaret eder. Toplum-birey diyalogunda oluşan ahlakî gerçeklik, birbirinden bağımsız; ama birbirini gerektiren bir biraradalıkta görelî bir indirgemeye anlam kazanır. Ahlakîliğin günyüzüne çıktığı bu zemin, mikro dünyada karşılaşılan belirsizliği algılamada önesürülen diğer okumalara¹⁹ paralel görünür.

da kuramcının eksik bilgisinden veya gözlem aletlerinin yetersizliğinden kaynaklanmaz. Olasılıklar ve bu olasılıklara bağlı belirsizlikler, doğanın özünde bulunur.

¹⁸ Kopenhag yorumunda yer alan bu bakış Bohr'a aittir. Bohr'a göre, gözlenen sistemi gözlemciden ayrı şekilde düşünerek inceleyemeyiz. Gözlenen sistem ve gözlemci bir bütündür. Gözlenen sistemin, gözleyen sistemden bağımsız olarak özelliklerinden bahsetmek anlamsızdır.

¹⁹ Kopenhag yorumuna göre; kuantum mekaniği şu tarz işleyişler de içermektedir: *Ölçümün Geri Çevrilemezliği*: Bir ölçüm yaptığımız zaman sistemi geri dönülemez şekilde değiştirmiş oluruz. *Dalga Fonksiyonunun Çöküşü*: Bir ölçüm, ölçümün yapıldığı nesne ya da sistemin üzerinde bir eylemi içerir. Bu da dalga fonksiyonunun çökmesine sebep olur, yani sistem olabileceği pek çok olası durumdan birine indirgenir. Kuantum kuramı bu indirgemenin olasılıklarını verebilir ama mekanizmasını açıklayamaz. *Tamamlayıcılık*: Birbirinden bağımsız (biri diğerini içermeyen), bütün deney ve gözlemleri tam olarak anlamak için birlikte gerekli olan kavramları bir arada düşünme. Örneğin ışığın dalga-parçacık ikiliği göstermesindeki durum; bu tamamlayıcı özellikler aynı anda gözlemlenemezler, deneyin koşullarına göre ya parçacık ya da dalga davranışı gösterir. *Gerçeklik*: Sadece bir ölçüm sonucu bulunan nicelik ve nitelikler gerçek olarak alınabilir. Bunun dışında gerçek hakkında başka hiçbir şey söylenemez. Örneğin; bir kitabı masanın üzerine bırakıp çıktığımızda, kitabı görmüyor olduğumuz halde onun masanın üzerinde durmasından bir gerçek olarak bahsetmemize

Mikro dünyanın Kopenhag yorumunda yer alan indirgemeci bakış²⁰, oluşmuş bilimin verileri bağlamında kabul gören mesafeyi tersyüz eden durumu yanıtsız bırakır. Öyle ki, kuantum dünyasının parçacıkları, özel şartlar altında sonsuz hızda haberleşir bir davranış sergilemektedirler. Âdeta mikro dünyada bir bütünlük söz konusudur; birbirlerine bağlıdırlar. Bütün zereler arasında yaradılış anından beri süregelen bir bağ, bir iletişim var görünüyor. Bu durum, mikro dünyanın diğer bir yorumuna sevk etmiştir: Paralel evrenler kuramı. Paralel evrenler yorumunun dalga fonksiyonu çöküşü olarak izah edilen indirgemeci bakışı tercih eden Kopenhag yorumundan ayrılan noktası, evrende kuantum boyutunda bir seçim söz konusu olduğunda her alternatif kuantum durumu için yeni bir evrenin doğduğu iddiasıdır.

Gerek pek çok olası durumu birine indirgeyerek küllî iradenin tezahürü, gerekse paralel evrenlerde her durumu barındıran durumsallığın tercihlerle cüzileşmesi, ahlak temellendirmelerine çok da yabancı değildir. Belirsizlik kavramının ürkütücülüğüne rağmen bütün bu okumalar, üst üste binmiş iki alternatif durumu bütünleşmiş bir tarzda görmek gerektiğini; dolayısıyla belirsiz bir süreçle karşı karşıya olunduğunu ve olguya katılımımızın süreci, bilindik yönlerden birine yönlendirdiğini söyler. Böylece ahlakîliğin sorunsuzca benimsediği bir yapı öne çıkar. Elbette bütün bunlar, bilim dünyası için kesinlik kazanmamış oluşmakta olan bir süreçtir. Her ne kadar bir dizi güçlü veri ve uygulamalarla desteklenen bir dünya söz konusu olsa da, o gizli boyutta nelerin olup bittiği henüz meçhuldür. Doğal olarak böylesi bir belirsizlik, oluşmuş bilimin değil de, oluşan bilimin öngörülerini doğrultusunda bir kurguyu da haklı kılabılır. Yetersizliklerimiz, umulmadık yorumlar olarak arz-ı endam ediyor belki de. Eğer oluşmuş bilim, elinden düşürmediği bayrağı yeniden sallamaya başlarsa, bizim ahlak olgusuna bilimsel bir temel arama girişimimiz hüsrarla mı sonuçlanacaktır?

Bizce, böyle bir hayal kırıklığı yaşanmayacaktır. Zira ahlakîliğin geçmişi yanlış kurgulanan bir dizi bilim mantığının baskısından azâdedir. O, oluşan ve değişen bir süreçtir. Günümüzün bilim algılayışı kuantum devrimiyle onun yoluna yaklaşmasa da, insan denen varlık, evrenin karşısında sınırlılığını ve güçsüzlüğünü gördükçe tamamlanmış bir sürecin dışına hep çıkacaktır. Bilinmezi, mutlak değil, göreceli çerçeveden bilindik kıldıkça, bilinmedik ufuklara gözünü dikecektir. Bu ise, bilimin hiçbir zaman oluşmuş olarak bir

klasik fizik izin verir. Ama aynı şeyi, mesela bir atom için söyleyemeyiz. Heisenberg'e göre böyle bir soru anlamsızdır. Bkz.

http://www.onarimcilar.net/j/index.php?option=com_content&task=view&id=44&Itemid=8
(18.04.2011)

²⁰ Bkz. Dipnot: 19: Dalga fonksiyonu çöküşü.

noktada toplanılamayacağını gösterir. Oluşmakta olan bilim de ahlak denen olguya, oluşmuşluk gözlüğü takmadıkça el vermekten geri durmayacaktır.

Öte yandan baştan beri ayrı dünyalar gibi kurguladığımız mikro ile makro âlem, kesinlikle iki karşıt kutup olamazlar, olmamalıdır. Zira bizim boyutlarımızda algıladığımız doğada gördüğümüz düzen ve kesinliklerin arkasında kuantum yasalarının var olduğu çok açıktır. Kuantum, salt atomik boyutlarla sınırlı ve dolayısıyla gündelik hayat için göz ardı edilebilir bir kuram olarak görmek, bize batıdan bulaşan eski bir hastalığı; ikiliği, parçalanmışlığı müzminleştirir. Evren bir bütündür. İnsan da o bütünün bir parçasıdır. Atomik dünya da bizden bir parçadır. İçimizdedir. Onun içindeyiz. Bu içiçelik, ahlaklığın olmazsa olmazı olan sağlıklı bir kişilik ve bakış açısının zorunluluğuyla kesiktirir bizi. Çünkü niyetlerimiz ve hükümlerimiz kâinat gerçekliğini şekillendirmede bugünün oluşmuş biliminde öngörülen tahminlerin çok ötesinde bir etkiye ve etkinliğe sahip olabilir. Bu kültürün çocukları, aslında, 21. yüzyılın kuantum fiziğinin keşiflerinin söylediklerine yüzyıllar öncesinden âşinadır. Sözün gücü, susmanın ve konuşmanın âdâbı, deyiş, özdeyiş, deyim ve atasözleri ile türkülerle, masallarla, nüktelerle dilden dile akagelmektedir. ‘Tatlı dilin güler yüzün yaşattıkları; ağızdan çıkınca nelere kâdir olacağı kestirilemeyen gümüş sözün, altın sukûta tercih edilmesinin daha akıllıca olduğu; güzel bakanın güzel göreceği, güzel görenin güzel düşüneceği, güzel düşünenin ise güzel eyleyeceği’ bilinmedik ya da yaşanmadık durumlar değildir. ‘Bir insana kırk kere deli dersin delireceği, yelin kötü sözü ağızdan alıp götürmesi temennisi’, hep kuantum gerçekliğini yeniden düşünmeye ve kültürümüzü ve gönlümüzü bir de bu gözle görmeye çağırmaktadır bizi. Kâinata katkımız hayra ve barışa mı dönük, yoksa fitne ve fesada mı?

Bizler, her birimiz, belki de, kendi hayat kutusunda gerçekliğini yaşayan birer olasılıklar, kestirilemezler, bilinmezler âlemiyiz. Nasıl görüyorsak dışımızı, içimiz de öyle. Verdiğimiz ‘Sizli’ hükümler, bir parça ‘biz’. Çevremiz ve evren, niyetlerimizle, taleplerimizle, arzu ve tutkularımızla inşâ oluyor. Her söz, bir çakıl taşı. İşe yarar çakıllar döşemeliyiz yollara. Sağlam ve güzel olana; kendimize dönmeliyiz yüzümüzü. Zira kuantum fiziğinin tasvir ettiği dünya, yüzyıllardır özellikle sûfi gelenek içinde yoğrulmuş bu kültürün gönüldaşları olarak bize yabancı gelmemektedir, gelmemelidir. Bu paralelliklerin, insan ve kâinat tasavvurumuzda merkeze, alçak gönüllü Anadolu insanının yoğurduğu ve yoğrulduğu geleneğin kadim gerçeklerini alma hususunda bize güven ve cesaret vereceği açıktır. Yaşamımızda, özellikle de ahlakî seçimlerimizde kuantum fiziğinin telmihlerine daha çok yer vermeye, ahlak ve bilim ilişkisini de aynı minvalden yeniden kurmaya ihtiyacımız var.

Kaynakça

Alatlı, Alev, *Aklın Yolu da Bir Değildir*, Destek Yayınları, İstanbul 2009.

Cevizci, Ahmet, *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002.

Dönmez, Süleyman, "Bir Bilimsel Ahlak Kurmanın İmkânsızlığı: Albert Bayet ve Âkil Muhtar Özden Örneği" *II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı*, 18-20 Ekim 2006, ODTÜ Felsefe Bölümü Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun Katkılarıyla, Ankara 2007, s. 306-312.

-----, *Aklın Birlikten Çokluğa Yolculuğu: 13. yüzyıl Latin İbn Rüşdcülüğü bağlamında Aklın ya da Akılların Birliği Problemi*, Birleşik Yayınları, Ankara 2009.

Einstein, Albert, *İzafiyet Teorisi*, Çeviren: Gülşen Aktaş, Say Yayınları, İstanbul 2001.

Horgan, John, *Bilimin Sonu: Bilim Çağının Alacak Karanlığında Bilimin Sınırlarıyla Yüzleşmek*, Çeviren: Ahmet Ergenç, Gelenek Yayınları, İstanbul 2003.

Moles, Abraham, *Belirsizin Bilimleri: İnsan Bilimleri İçin Yeni Bir Epistemoloji*, Çeviren: Nuri Bilgin, YKY: cogito, 3. Baskı, İstanbul 2004.

Taslaman, Caner, *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2008.

-----, *Modern Bilim felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2008.

http://www.onarimcilar.net/j/index.php?option=com_content&task=view&id=44&Itemid=8
(18.03.2010)

<http://www.cern.ch> (18.03.2010)

**The Possibility of Science Ethics:
From Quantum Theory to Moral Phenomenon**

Citation / ©- Dönmez, S. (2010). The Possibility of Science Ethics: From Quantum Theory to Moral Phenomenon, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 10 (2), 1-15.

Abstract- *The logic of positivist science is based on a deterministic basis. As for deterministic basis, it excludes willpower. If there is no willpower, we also cannot talk about morality. For this reason, a theory of morality cannot be established based on positivist science. This is the result of science that was formed. But science is a process which has been emerging. The thing that was formed should not be restrictive.*

20th century is the era of quantum. Science that was formed in quantum era states that deterministic point of view is not sufficient. It confronts the ones following the trace of truth with an unpredictable reality. And it enables us to base morality on science formed by a different perspective.

Key words- Morality, science, quantum.